Wprowadzenie

Związki geografii historycznej i studiów osadniczych są bardzo długie i różnorodne. Obejmują zarówno prace o charakterze teoretycznym i metodycznym, jak i empirycznym (Tyszkiewicz 2014). Bardzo ważnym, wspólnym polem badawczym, są zagadnienia morfogenezy oraz przemian morfologicznych miast i wsi (Whitehand 1987; Koter, Tkocz 1994). Badając przemiany układów przestrzennych i zabudowy osadnictwa nie sposób nie patrzeć na zachodzące procesy w perspektywie analiz dziedzictwa kulturowego. W szczególności w zakresie stopnia zachowania jego elementów, wartości kulturowych, ale też problemów ochrony i wykorzystania oraz percepcji (Ashworth, Tunbridge 1999; Rodwell 2018). W tym kontekście nie dziwi więc podtytuł niniejszego tomu: *Przestrzenny wymiar badań dziedzictwa kulturowego*. Prezentowane prace akcentują rolę i znaczenie, jakie w badaniach nad dziedzictwem kulturowym (*heritage studies*) pełni geografia historyczna. Przekazywany w ręce Czytelnika tom powstał, w odróżnieniu do poprzedzających, nie jako czasopismo, ale jako monografia. Zmiana formuły wydawniczej spowodowana była koniecznością dostosowania się do wymogów reformy szkolnictwa wyższego i nauki w Polsce. Teksty Autorów są więc rozdziałami w monografii, a nie jak do tej pory artykułami. Mimo zmiany charakteru wydawnictwa, Redakcja zdecydowała się zachować dotychczasową szatę graficzną i układ treści.

Spis treści otwiera tekst *Pro Memoria*, poświęcony postaci wybitnego geografa ludności, geografa politycznego, geopolityka i patrioty – Piotra Eberhardta, który zmarł 10 września 2020 roku. Wśród licznych prac profesora Eberhardta nie zabrakło też publikacji, które opublikowane zostały w „Studiach z Geografii Politycznej i Historycznej”.

Zaprezentowane w niniejszym tomie rozdziały zostały umieszczone według porządku tematycznego. Pierwszą, największą część monografii, stanowią prace dotyczące analiz przemian przestrzennych osadnictwa. W pierwszej kolejności są to zagadnienia związane z geografią miast, w drugiej części – osadnictwa wiejskiego. Otwierający zasadniczą część tomu rozdział łączy w sobie zarówno podejście praktyki urbanistycznej i badawczej, jak i badań z zakresu geografii miast i dziedzictwa kulturowego. Prezentuje refleksję dotyczącą obszarowej ochrony krajobrazu miejskiego w polskich działaniach planistycznych, zaprezentowaną na przykładzie Łodzi. Kolejne trzy rozdziały dotyczą analiz przemian przestrzennych Krakowa, Wrocławia i Łodzi. Autorzy każdego z rozdziałów w inny sposób

i przy zastosowaniu zróżnicowanej metodologii badawczej przedstawiają zagadnienia morfologii urbanistycznej w duchu geografii historycznej, w nawiązaniu do nurtu conzenowskich studiów miejskich (Conzen 1968; Koter, Kulesza 2010). Z kolei rozdział dotyczący analizy konfiguracyjnej przestrzennych form osadniczych ukazanej na przykładzie Łodzi, wpisuje się w stosunkowo jeszcze mało rozpowszechnioną na gruncie polskim, a w szczególności w badaniach geograficznych, metodologię *space syntax* (Szmytkie 2014). Ostatni w bloku tematycznym geografii miast jest rozdział dotyczący kartograficznej analizy geograficzno-historycznych przemian przestrzeni małego miasta na przykładzie Ciechanowa. Analiza ta została oparta o archiwalny plan, odnaleziony niedawno w archiwum w Sankt Petersburgu w Rosji.

Dwa kolejne rozdziały dotyczą studiów osadnictwa wiejskiego, przeprowadzonych w różnych skalach przestrzennych. W rozdziale dotyczącym wsi Pokój w województwie opolskim dużo miejsca poświęcono zagadnieniom dziedzictwa kulturowego w skali lokalnej oraz jego ochrony i promocji. Kolejny tekst również porusza zagadnienia dotyczące zachowania dziedzictwa kulturowego w postaci zabudowy i zabytkowych układów przestrzennych osadnictwa wiejskiego. Jednakże główny nacisk położono na analizę morfologiczno-porównawczą większej grupy wsi osadnictwa józefińskiego dawnej Galicji (dzisiejsze tereny Polski i Ukrainy).

Kolejna grupa czterech rozdziałów porusza kwestie wybranych elementów materialnego dziedzictwa kulturowego w postaci zabytkowych obiektów obronnych, rezydencjonalnych, sakralnych, kultury ludowej i miejskiej. Znalazły się tu rozdziały dotyczące analiz przestrzennych dworów, pałaców i zamków w Polsce z wykorzystaniem technik GIS, uwarunkowań genetyczno-osadniczych i walo-rów kulturowych wiejskiej architektury sakralnej grupy kościołów typu wieluńskiego oraz problemów zachowania i ochrony materialnych elementów dziedzictwa kultury pasterskiej Zachodnich Beskidów. Łącznikiem między rozdziałami skupiającymi się na *heritage studies* a pracami z zakresu geografii politycznej jest opracowanie dotyczące wędrujących pomników w okresie przed i po II wojnie światowej w przestrzeni Słupska.

Zasadniczą część monografii zamykają dwa interdyscyplinarne rozdziały z po-granicza historii, geografii historycznej i politycznej, które w interesujący sposób odnoszą się do szerszej perspektywy badawczej, związanej z wpływami kulturowymi obszarów niemieckojęzycznych na geografie ludności i spuściznę kulturową Europy Środkowo-Wschodniej. W części tej znalazł się rozdział dotyczący kulturowych, geograficznych i historycznych związków Bawarii i dawnych Prus Wschodnich oraz analiza odrębności Niemiec Wschodnich w świetle koncepcji długiego trwania.

Zakończenie tomu stanowi notatka naukowa dotycząca rozwoju struktur związku wyznaniowego Świadków Jehowy na Lubelszczyźnie oraz sprawozda-

nie z konferencji poświęconej studiom żydowskim, których tematyka wpisuje się w nurt badań geografii religii, geografii politycznej i historycznej.

Za wyróżniającą cechę prezentowanego tomu należy uznać interdyscyplinarność. Objawia się ona w różnorodności ośrodków i dyscyplin badawczych reprezentowanych przez Autorów poszczególnych rozdziałów, jak i zróżnicowanej metodologii badawczej oraz tematyki i skali czasoprzestrzennej zaprezentowanych analiz. Warto również wspomnieć o interdyscyplinarności Recenzentów tomu, rozumianej jako szerokie spektrum afiliacji oraz reprezentowanych dyscyplin badawczych. W tym miejscu redaktor chciałby wyrazić swoją wdzięczność dla pracy wykonanej przez zespół recenzencki. Odmieniane przez wszystkie przypadki słowo interdyscyplinarność wskazuje na ożywione zainteresowanie badaczy dyscypliną geografii historycznej oraz studiami nad dziedzictwem. Jest to zasługa zarówno rozwoju metodologii badawczej, poszukiwania nowych obszarów penetracji naukowej, jak i tworzenia zespołów i projektów badawczych, czerpiących z dorobku różnych dyscyplin (Kulesza red. 2009; Szczepankiewicz-Battek red. 2009; Szady 2013). Nie należy jednak zapominać, że interdyscyplinarność stanowi także wyzwanie dla rozwoju współpracy badaczy reprezentujących różnorodne dyscypliny i podejścia badawcze. Należy mieć nadzieję, że ta współpraca na gruncie geografii historycznej będzie dynamicznie się rozwijać. Zarówno na gruncie krajowym, jak i międzynarodowym.

Redaktor wyraża nadzieję, że treści prezentowane w tomie będą interesującą lekturą dla wszystkich Czytelników, również dla badaczy i praktyków szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego i studiów osadniczych oraz będą stanowić inspirację do prowadzenia dalszych, interdyscyplinarnych studiów.

Literatura

- Ashworth G.J., Tunbridge J.E., 1999, *Old cities, new past: Heritage planning in selected cities of Central Europe*, „GeoJournal”, 49: 105–116.
- Conzen M.R.G., 1968, *The Use of Town Plans in the Study of Urban History*, [w:] Doys H.J. (red.), *The study of Urban History*, London: 142–170.
- Koter M., Kulesza M., 2010, *The study of urban form in Poland*, „Urban Morphology”, 14(2): 111–120.
- Kulesza M. (red.), 2009, *Geografia historyczna jako determinanta rozwoju nauk humanistycznych*, Legnica–Łódź.
- Rodwell D., 2018, *The Historic Urban Landscape and the Geography of Urban Heritage*, „The Historic Environment Policy & Practice”, 9(4): 1–27.
- Szady B., 2013, *Geografia historyczna w Polsce – rozwój i perspektywy*, „Studia Geohistorica”, 1: 19–38.
- Szczepankiewicz-Battek J. (red.), 2009, *Geografia historyczna a badania społeczno-gospodarcze*, Legnica–Łódź.

Szmytkie R., 2014, *Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego*, 35: 1–172.

Tyszkiewicz J., 2014, *Geografia historyczna. Zarys problematyki*, Wydawnictwo DiG.

Whitehand J.W.R., 1987, *Urban Morphology*, [w:] Pacione M. (red.), *Historical Geography: Progress and Prospect*, London: 250–276.

Netografia

<http://geopol.geo.uni.lodz.pl/index.php?page=isuf-polska>

<https://www.urbanform.org/>

Dr Łukasz Musiaka

Uniwersytet Łódzki

Wydział Nauk Geograficznych

Katedra Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych

e-mail: lukasz.musiaka@geo.uni.lodz.pl

<https://orcid.org/0000-0002-6845-7280>